

ОЛЬГА КОБИЛЯНСЬКА.

(ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНА СТУДІЯ).

Німецька культура, яка здавна панує на Буковині, і політичне верховодство Волохів на довго здержали там розвій руської інтелігенції. Та інтелігенція звичайно німчила ся і волощила ся, а через те й руське житє не проявляло ся на Буковині так, як того можна було сподівати ся по частині народу, числом найбільшого на Буковині. Тільки в остатних кільканайцяти літах видко у буковинських Русинів живійший рух, котрий і зростає чим раз більше та притягає до себе таланти, які перше не могли зростати на своїй землі.

Серед тяжких для Русинів обставин на Буковині Ольга Кобилянська могла дуже легко стати німецькою письменницею, а не руською, якби не знакомство її з двома свідомими Русинками, Софією Окуневською і Наталею Кобринською. Свої молодечі праці Кобилянська писала лише по німецьки; писати по руськи не приходило їй ані на гадку. Хоч батько її почував себе завсїди Русином (доказом того н. пр. церков у Кімполонзі, поставлена його жертвами і заходами), але в домі його як в иньших руських домах на Буковині, панувала сильна німеччина, а поза домом ще більша. Не маючи руських книжок до читання, молода дівчина розвивала свій розум і талант майже на самих німецьких книжках; ніщо не зобовязувало її признавати ся до Русинів і по руськи писати вона була би тоді і не потрапила, бо руської мови вчила ся лише кілька місяців, і взагалі всі школи її, які покинула, то чотири нормальні класи. Вона самоучка: широку освіту, яку у неї видко, здобула собі сама.

В році 1881 вона пізнала Софію Окуневську, котрої батько прийшов до Кімполюнга на місце повітового лікаря. Приязнь з сею освіченою дівчиною, котра довела до того, що тепер є лікаркою, і знакомство з письменницею Наталею Кобринською, своєючкою С. Окуневської, мали рішучий вплив на думки Кобилянської. Вони обі звертали її увагу на добрих письменників і на „жіночу справу“ та намовляли її писати по руськи. В той час Кобилянська пізнала твори Софокля, Шекспіра, Дренпера, Бокля, Спенсера, Біхнера, Дарвіна, Гердера, Гайне (котрий дуже припав їй до вподоби), пізнійше Ніцше і ин. Твори Данця Якобзена зробили на неї найбільше вражіння — і ми спомини про него, як і про иньших звісних Кобилянській письменників, находимо доволі часто в її творах. З руської літератури подобались їй найбільше твори Мирного, Вовчка і Федьковича. Ніцше, котрого читала остатніми роками (слідки сеї лектури находимо в „Царівні“ і в гуморесці „Він і вона“), мав добрий вплив на Кобилянську через те, що він навчив її дивити ся на світ і людей з висшого, більш ідеального ґановища; він звернув її увагу на стиль і взагалі, хоч то ніхто иньший, тільки той сам Ніцше сказав такий гіркий комплімент жінкам: „як ідеш поміж жінки, бери батіг“, — то проте він настроював її сильно і відважно.

Від часу знакомства з С. Окуневською і Н. Кобринською писати по українсько-руськи — то в Кобилянської був прегарний і, здавалось їй, недосяжний ідеал. Вона була майже наскрізь Німкня і для того мусіла пильно вчити ся руської мови, щоби осягнути свій намір: стати руською письменницею. До сего наміру вона не признавала ся майже нікому і не могла признати ся, бо ніхто був би їй за се не похвалив та не дав поради і заохоти, тим більше, що й сама вона не вірила своєму талантові. Взагалі обставини життя мало сприяли розвоєви таланту у Кобилянської і тому то вона, звісно з відмінами, пише про них з таким жалем у „Царівні“.

Кобилянська вихована в горах — звідси стілько гірських образів у її творах наприклад, у Битві, Природі і Некультурній. Вона родила ся в Ґурагуморі 27 падолиста 1865 р., кілька літ жила в Сучаві, потім у Кімполюнзі, куди прийшла 8-літньою дитиною, а прожила там коло 15 літ. Батько її був там секретарем при старостві. Маломіські обставини, про котрі маємо стілько споминів у „Царівні“, маленька міська бібліотека з неруськими

творами, германізація і клопоти життя творили зачароване коло, з котрого молода, вразлива, високолетна душа даремно силувала ся видобути ся, щоб не змарніти перед часом із своїми таємними думками і мріями. Тільки справді прегарна гірська околиця, Карпати на самій буковинсько-румунській границі, дикі праліси, недоступні скелі і пропасти, розбуджували безнастанно її уяву — і ми Кімполюнґським і сусіднім горам і талантови Кобилянської маємо завдячити таку самотню в нашій літературі могутню трагедію праліса, якою єсть „Битва“.

Знакомство з Софією Окуневською тягло ся лише до 1887 року, коли та виїхала до Швейцарії. Пізнійше бачили ся вони вже лиш рідко. В р. 1889 батько Кобилянської пішов у пенсію і переніс ся на власний хутір в селі Димка в серетських повіті. Село — правдива пустка без товариства освічених людей, без гір і гірської краси — ще гірше не сприяло писанню, а своїм одностайним життям доводило до розпуки. Аж в кінці 1891-ого року родина Кобилянських перенесла ся в Чернівці, „між люде“, що так дуже було потрібне для нашої письменниці, особливо з тої причини, що в Чернівцях є осередок руського життя на Буковині, коли Кімполюнґ, місто волосько-німецьке, нічим не могло підтримувати в ній руського духа і життя.

Перша проба, ще з Кімполюнґа, представити ся Русинам в ролі письменниці, не повела ся їй, а навіть принесла їй гірко розчарування. Написала вона 1886 року коротке оповідання п. з. „Вона вийшла за муж“. Н. Кобринська прийняла його до свого „Першого вінка“, але Іван Франко, котрий порядкував сей альманах, не видрукував його. Я маю тепер се оповідання в руках і бачу, що воно й не заслуговало на друк, але авторка його у свій час покладала на него великі надії — ну, і розчарувала ся дуже гірко. Ту саму новельку Кобилянська потім переробила і продовжила і післала на пробу до німецької часописи *An der schönen blauen Donau*. Там її також не прийняли, але відповідь, яку прислав Кобилянській редактор Мамрот, додала їй довіря у свій талант і відваги на довгі часи. Мамрот найшов у її оповіданню „незвичайно цікаву тему, знамениті епізоди, справедливий погляд на справи і оригінальні думки“, лише вважав, що оповідання за довге. Давав авторці поради, що має читати, і заохочував не покидати пера, одним словом, був першим чоловіком, що поучав її, як брати ся до писання, і робив уважною на добрі і злі

Ольга Кобылянська.

прикмети літературного твору. Лист сего Німця нагородив авторці перше розчароване у Русинів. Ведена вже власним почутем, Кобилянська поправила знову те саме оповідане, скоротила, назвала „Людиною“, і переклавши на руське, післала його в Кімполюнга в редакцію „Правди“ в р. 1888. Тішила ся, що за порадою Німця вже може Русинам подати твір „порядний“. Але склало ся знов лихо; редакція „Правди“ відослала Кобилянській оповідане з заміткою, що авторка не знає руської мови, та з порадою, щоби вчила ся її... Рада була добра і оправдана, але не в пору... Огірчена до крайности, кинула Кобилянська „Людину“ у столик і стала писати „Царівну“. Аж в осени 1892 р. післала вона „Людину“ в редакцію „Зорі“, котра й видрукувала се оповідане, правда не зараз, бо аж в р. 1894. Редакція мала справді клопіт з руською мовою авторки і тому так довго отягала ся з друком. Але коли вкінці видрукувала се оповідане, то кождий читач сказав їй спасибі: оповідане було цікаве і зачіпало живе життя. Так от перший виступ Кобилянської у Русинів по різних перепонах повів ся. Історію сего виступу вона описала в „Царівні“ і сей опис має тут подвійне значінє: і для характеристики дівчини, що бажає щось робити для загалу і розчаровує ся, і для характеристики наших відносин, в котрих молоді таланти мусять розвивати ся без опіки і проводу. Як і є в нас люде, що могли би сям займатися, то в них за ріжними роботами нема часу до того.

Повість „Царівна“ має також свою історію. Вона почата ще в Кімполюнзі в р. 1888 і писана, з причини некористних обставин з довгими перервами, в Кімполюнзі і Димці, а викінчена остаточно в Чернівцях 1895 р. Єсть се друга більша праця Кобилянської; повість звала ся давнійше „Льорелай“ і була призначена до альманаха, який Олена Пчілка думала видати 1891 р. але не видала. В р. 1896 появилася „Царівна“ у фейлетонах „Буковини“, а потім вийшла окремою книжкою (сторін 424).

Інші, друковані вже твори Кобилянської суть такі:

Він і вона, гумореска, писана в Чернівцях 1892 р., друкована в „Неділі“ 1895 р. в чч. 21 і 22, передрук в „Ділі“ 1898 чч. 77—80.

Дещо про ідею жіночого руху, відчит на зборах Товариства руських жінок в Чернівцях 14 жовтня 1894 (відбитка в „Народа“ в Коломиї).

Битва, нарис з природи, писаний в грудни 1895 р., друкований в „Буковині“ 1896 р. в чч. 77—80, передрукований в „Ділі“ 1898 в чч. 43—46, а по німецьки в „Gesellschaft“ 1898, ч. 20.

Некультурна, оповіданє, писане в грудни 1896 р., надруковане перше в „Буковині“ 1897 чч. 198—205, передруковане в „Універсальній бібліотеці“ Д. Лукіяновича ч. 19, а по німецьки у штутгартській *Neue Zeit*, 1898 р., зошити 1—8.

Природа, новеля, написана в Кімполюнзі 1888 р., друкована по німецьки в *Neue Zeit* у Штутгарті 1895 р., зошити 20—23, а по руськи в „Універсальній бібліотеці“ Д. Лукіяновича р. 1897 ч. 15.

Valse melancholique, фрагмент, писаний в Чернівцях 1897 р., друкований в Літ. наук. Вістнику 1898, том I.

На полях, нарис, писаний в Чернівцях 1898 р., друкований в Літ. наук. Вістнику 1898, т. IV, а по німецьки у віденській *Neue Revue* 1898, ч. 19.

Банк рустикальний, нарис, писаний в Димці, друкований в черновецькій „Неділі“ 1895, ч. 13, а по німецьки в *Neue Revue* 1898 в лютім.

Жебрачка, нарис, писаний в Кімполюнзі 1887 чи 1888 р., друкований в „Буковині“ 1895 р. ч. 38.

Час, нарис, друкований в „Буковині“ 1895 ч. 33.

Мати Божя, нарис, в „Зорі“ 1895 в ч. 23.

Phantasie impromptu, писана в Чернівцях 1894 р., друкована по руськи в „Зорі“ 1895 ч. 3, а по німецьки в *Wiener Mode*, також 1895 р. зошити 23 і 24.

У сьв. Івана, друк. в „Зорі“ 1896 ст. 224, в „Буковині“ 1896, ч. 138, по німецьки у віденській *Neue Revue*, 1897, з 26 марця; по польськи в черновецькій *Gazet-і Polsk-ій* 1896, ч. 55.

Покора, нарис в „Буковині“ 1898, ч. 73.

Музик, нарис друк. в „Буковині“ 1895 р. ч. 84. По німецьки в віденській *Neue Revue* 1897 з 26 марця і в берлінській *Zukunft* 1897, в марцю.

Поезії в прозі: I. Рожі, II. Акорди, в Літ. наук. Вістнику 1898, том II.

Аристократка, нарис з 1891 р., друк. в календарі черновецької „Руської Бесіди“ на рік 1899.

Поети, фантазія, писана 1897 р., друкована в сій книжці.

На зборах „Товариства руських жінок на Буковині“, що відбулися в Чернівцях дня 14 жовтня 1894, О. Кобилянська мала відчит і в ній виповіла свій погляд на жіночий рух. Тому, що сей погляд — се її пересвідчене — є головним мотивом більшости її творів, то я подам передовсім кілька гадок з її відчиту.

„Природа — говорила вона — журить ся лише своїми вимогами, і то механічними житєвими вимогами. Ідеальних вимог вона не творить і тому й не журить ся ними. Отже ростинне, дійсне житє є підставою в житю людини. Під „людиною“ розуміємо і жінку, не лише мужчину, — иньшими словами: і жінка мусить мати свій кусник хліба, щоб жила. Задля сего свого істнованя вона домагає ся необмеженого права такого, як його уживає, на приклад, і мужчина яко людина. Вона домагає ся його на підставі людяности, індивідуальної свободи, людської поваги і справедливости. Вона не домагає ся того права, як дарунку з ласки, бо й як приходить вона до того, щоб домогати ся ласки? Адже природа, вводячи її в житє, говорила до неї те саме, що й до мужчини: „ось ти — і жий!“

Хто не знає, як мужчина узброєний до боротьби за істнованє! Хто не відчуває сего? Кому се не звісне, як вихованє і закони кожного віку і всюди подавали йому помічну руку? — А замість того жінка! Чим узброєно її, щоб дати їй спроможність заспокоїти передовсім вимоги природи, а далі, щоб могла бути і сама собі цілею? Чим узброєна вона до боротьби за істнованє, що зробили для неї, щоб дати їй жити, як не перечить, не заборонює сего природа: жити після своїх здатностей, свої сили і своїх вимогів! Її лиш одного не заборонюють, в неї лиш одна збруя в житю, а то: сльози, сльози і ще раз сльози!

Не кажіть, що чоловік дбає про неї, що він має дбати про неї! Не обманюйте себе самих і не ганьбіть природи, начеб вона систематично приводила на світ неповнолітніх неудачників і вклала працю на них лише в руки мужчини! Вона сказала до жінки, як сказала і до мужчини, і до пташки, і до рослини: „ось ти — і жий!“

Жити! — се гарна річ, кому припала „добра доля“ і хто такий щасливий, що живе в добрих обставинах, хто має родину, що дбає про него, хто має доброго, щирого товариша-мужа; — та як жити тій сиротині, що остала ся без батька матери, що не має ні маєтку, який тепер надає властиву вартість людині, ані не має

краси, ні інших припадних прикмет, що чинили-б її милою і при-
дбали їй мужа! Як жити сій сиротині? Як жити їй повним житєм,
після її сили, її здатности, вимог та потреб, — коли вона повер-
нена своїм вихованєм лиш на одну одніську дорогу подружжя, в ко-
тре увійти їй не вдалося, а поза котрим дорога для неї замкнена,
загороджена. і вона полишена на крайню нужду, вижидає хліба,
ласки, — і корить ся, корить ся нераз аж до упадку! Адже і в її
груди поклав Бог серце з чутєм, а може і дуже горяче, щире
серце, може і вона стала би доброю, сердечною жінкою, товариш-
кою мужа? Адже її з маленьку виховували тільки на те, — тільки
на те! Як жити тій сиротині?

А таких сиротят, безталанних жінок є тисячі і тисячі на
світі! І як думаєте, чи не подати помічної руки тим бідним, не-
мов на посьміховисько полишеним істотам? Не постарати ся й для
них про кусник хліба, а радше про такі відносини, щоб і вони
могли придбати його самі собі, щоб наука і праця стали для них
цїлею і заступили їм те, чого не осягнули, себ то мужа і родину?
Адже і вони хотіли би мати в житю якусь утіху, якесь задо-
воленє“.

Тому і взивала Кобилянська жінок, щоб не лякали ся слів
„жіночий рух, еманципация жінок“, щоб не лякали ся праці і на-
уки і були самі собою, а не невільницями, залежними від мужчин.

Ту саму провідну думку, що у відчиті Кобилянської, нахо-
димо і в першій друкованій її оповіданю Людині і в найбіль-
шій її повісті: Царівна. Олена з „Людини“ і Наталка з „Ца-
рівни“ — то дві сестри, рідні собі духом і серцем, однаково ха-
рактерні і трохи чи не подібні до себе і з вигляду, тільки що
Олена не має щастя і паде, розбита обставинами, а Наталка пе-
ремагає обставини і навіть саму себе, чи то свої часті хвилі зне-
віри і смутку.

В „Людині“ при однім уступі Кобилянська ужила за мотто
таких гордих слів Фр. Шпільгагена з „Allzeit voran“: „В мені
жизнь любов до свободи, тверда постанова не дати себе взяти в не-
волю, хоч би не знати хто мене брав; ніколи не похилити своєї
голови там, де моє серце не дає на се дозволу; жити своїм жи-
тєм, так як я його розумію; іти дорогою, яку я собі вибрала,
і нічим не дати себе звести з неї, жадними підхлібствами, жадною
грізбою, нехай вона і веде мене, куди хоче“. Такою, як у тій
рецепті Шпільгагена сказано, хотіла бути „людина“ Олена і була,

доки доля не судила їй терпіти за вольні і невольні провини батька, матери, брата і сестер. Заможна, горда родина лісового радника Епамінондаса Лявфлера сходить головню з причини п'янства батька на біду, і з тої біди має ратувати її Олена подружжям з заможним та неосвіченим женихом. Ніхто не зважає на те, що вона перебула гірке нещастє, бо в неї помер її перший суджений, ніхто не питає, чи може вона полюбити другого і чи взагалі хоче його, — всі побивають її одним доказом, що вона тільки „людина“, себто сотворіне таке, що до всего привикне і до всего мусить привикнути. „Якби вона була хлопцем! — оповідає знайомий лікар її батькови — були би з неї і вийшли люде. А так жінка... Що почне жінка з надвишкою розуму при горшках і мисцї?“ І той самий лікар дораджує Олені віддати ся за нелюбого їй жениха словами: „Біда ломить і залізо, а ви лиш людина“. Вона каже йому на те гордо, що ніколи не послухає його, саме для того, що вона людина; але потім іде вона до знайомої вдови, старої учительки музики, шукати поради і потіхи, і що вона там чує? Стара жінка не переконує її так брутально, як лікар, але ломить її гордість сумними виглядами на будучину, такими, які є в кожній бідній вдові і старої панни. „Всі вдови і старі панни — каже вона до Олени — вони ніщо. Старі панни належать ще до тих безталанних, з котрих сьміють ся. Самотні блукають в житю, без приюту, без становища, сказала бим — без змислу, ат! — живють, щоби не вмерти. На приклад я: смерти не бажаю, як в молодих пристрастних днях. Я знаю, що кінець прийде сам, а буде се сумний, глухий кінець... Чи хочеш і ти вести таке житє? Чи може хочеш жити для ідеї? На приклад, писати? Се тепер — неначе хвороба у жінок. Впрочім для ідеї живе ся доти, доки не треба побивати ся за кусником хліба. Однак вибе та година — і ідеї перестають бути метою житя. Врешті, нехай собі і так! Та чи ти думаєш, що праця для ідеї заступить тобі се живе щастє, котрого розуміне мусить ще жити у твоїй груді, бо-ж ти любила і була любленою? Чого-ж хочеш, Олено?“

Справді, чого-ж по таких доказах і хотіти хоч би і якії ідейній та характерній дівчині, коли ще на неї спадає тяжкий обов'язок ратувати родину? І Олена піддає ся обставинам, пращає ся зі своїми мріями і з тяжким плачем виходить замож. Вона нічим не може оправдати свого поступку. Се, що вона „тільки людина“ — для неї не оправданє. Але читач уже досьпіває собі сам усі при-

чини такого поступку Олені: цілі століття життя, все виховане жінки, ціла суспільність винна тому, що бувають такі поступки, що падають такі характери. зломані тягарем життя, засуджені на ласку і неласку мужчин, а самі без способу до життя в руках.

Ціле оповідання, зложене з кількох сцен, робить сильне вражіння правдивими вибухами чуття, що немов світають на темнім тлі здеморалізованої, тупоумної родини і не менше тупоумного оточення, на яке складається ся маломіська буржуазійна інтелігенція. Оповідання се — коли брати на увагу саме вражіння — є навіть сильнійше, драматичнійше, як „Царівна“, так як не раз далеко більше вражає чоловіка одинокий короткий крик розпуки, ніж довге викладання живої душі частинами на стіл. В будові оповідання можна знайти хиб: воно порозриване, нема міри в укладі, важні психічні переходи тільки зазначені, але сцени і епізоди підхоплені з життя дуже вірно і написані сильно.

Я вже згадував, що того самого року, 1888-ого, як Кобилянська післала свою „Людину“ в редакцію „Правди“, почала вона писати „Царівну“. Тут очевидна річ, що тема, яку вона зачіпила в „Людині“, не давала їй спокою, і так і просила ся, щоб її обробити в довшій повісті. Жіноча доля, зачеплена в „Людині“, викликувала в авторці очевидно щораз більше думок, і в міру того, як вона сама пізнавала життя щораз гірше, ті думки і чуття діставали твердшу основу, яку дає власний досвід і ширший світогляд. І так коли „Людина“ є молодечим, коротким але горячим протестом против жіночої неволі, то повість „Царівна“, писана протягом вісьмох літ, має на собі нестерті сліди довгого і гіркого розважання, жалю до світа і задуми, і того спокою, який поневолі приборкує злітами молодість. „Людина“ Олена се молоденька пташка, що зірвала ся летіти і нараз пострілена паде; „Царівна“ Наталка — се вже, нехай скажу троха смілійше, Гетівський Вертер у спідниці, очевидно не такий самий, але подібний. Вона поступає також після згаданої вище рецепти Шпільгагена, але й їй, так як Олені, приходить ся пізнати, що вона „тільки людина“.

Я не буду переказувати змісту „Царівни“, сподіваючись, що багато читачів уже його знає. Скажу тільки, що як Олену Лявфлерівну, так і Наталку Верковичівну, сироту на ласці своїх, життя доводить до крайньої розпуки. Перша виходить заміж так, що то можна вважати її моральною смертю; друга доведена

житим до того, що так як Вертер, бере за револьвер, аби позбавити себе життя, тільки змилосердила ся над нею авторка і в саму пору „видала її заміж,“ мабуть не так з пересвідчення, що таке старосьвітське закінчене повісти доконче потрібне і найкрасше, як більше з уступчивости для звичайних читачів, що „не люблять трагедий.“ Не даром бо каже Кобилянська в гуморесці „Він і вона“ устами лікаря, ніби ворога жінок: „Баби мають дивний смак, бабський. Їм іде лиш о то, чи герої поберуть ся; се для них головна річ. Читають заголовок книжки, відтак кінець, — на остатку дві-три картки з середини. Саме ту спену, де він осьвідчає ся їй. Впрочім се для них і в життю найвартійше. Тенденція, провідні ідеї і т. п. не існують для них.“

Про „Царівну“ писав А. Кримський в „Зорі“ 1897. ст. 17 і М. Грушевський в Літ. наук. Вістнику 1898 том I, 174. Навівши характеристику авторки з передмови Маковей до „Царівни,“ А. Кримський ствердив крім того, що Кобилянська пише дуже інтересно, але самий кінець повісти від XV глави назвав за довгим і млявим. Потім разило його, що патріотка — Русинка в „Царівні“ вийшла заміж за патріота Хорвата, з чого сподівався клопоту. Саму Наталку він радби був бачити більше енергічною, а не такою терпеливою. Ніцшого, котрого твори любила Наталка читати, А. Кримський не вважає ніяким авторітетом. Врешті гадає, що „в усякім разі всі закиди, які можна зробити д. Кобилянській, будуть або дрібні, або суб'єктивні.“ — Д. Грушевський признав також, що повість „Царівна“ цікава, хоч на його думку, історія, оповіджена в повісти, має „виключно психологічний інтерес, се історія чисто особиста, інтерес лежить в характерах, все инше має в ній мале значінє.“ І він характери Наталки і її свояків вважає удатними й живими; за те каже, що Орядин, пані Марко і її син дуже мало подобають на живих людей. Першу половину повісти справедливо називає далеко ліпшою, як другу. Але Наталка, як особа, на думку критика, се казочна царівна-сирітка, що жде на принца, змодернізована досить механічно запалом до „жіночого питання“ і філософа Ніцше. Також національний елемент в повісти здасть ся йому введенням механічно; робить докір Наталці, чи радше авторці, такий самий, як і Кримський за подружжя з Хорватом. Ще один закид, що локальної закраски в повісти дуже мало.

На деякі з тих закидів критиків не можна згодити ся без застереження і в мене думка про них така: Авторка назвала була спершу свою повість „Льорелай“. Ми знаємо ту німецьку царівну з поезії Гайного; така сама, на погляд, і Наталка. У неї, очевидно, як у німецької Льорелай, мусить бути рудава, чи то, як Німці кажуть, золотисте волосє; лице біле, як крейда, великі синяво-сірі очі, що тітці здають ся навіть зеленими — одним словом, се німецька русалка, що сидить на скелі над Реном. Але більше в неї і нема нічого спільного з русалкою; „царівна, Льорелай“ — се так собі тільки німецький комплімент за німецьку красу. Зрештою та царівна жиє на Буковині, на тім маленькім просторі гарної землі, що простерла ся від Прута по чудові Кімполонгські гори, і хоч не має більше населеня, як 600.000, то проте годує відломки аж кількох народів: Русинів, Волохів, Німців, Поляків, Жидів, Мадяр, Росиян (Липован), багато Чехів, Циган — одним словом збираницю з різних сторін. Інтелігенция сеї збираниці, загалом взявши, у своїх пересвідченнях є ц. к. австрійська, консервативна в поглядах на соціальний лад, а в товариськім житю — дуже нагадує типову маломіщанську буржуазійну інтелігенцию, що як на те прийде, страх любить займатися сим, що хто їсть на обід. Я не маю гадки перечити, що є на Буковині і сьвітлі одиниці, з ширшим сьвітоглядом, — я говорю тільки про се велике переважне товариство, з якого вийшла і „Людина“ і „Царівна“, а яке жінку з розумом доводить до протесту ще більше горячого, якби се було потрібно в иньшій краю.

В „Людині“ ми бачили ц. к. лісового радника Лявфлера, його жінку зарозумілу а глуну, його сина з трема іменами Германа Євгена Сидора, але без трох глуздів, — і цілий гурток людей, нераз і незлих, але зовсім не таких, щоб могли зрозуміти, чого Олена хоче. Тільки сестра Олени, вдова, і друга вдова, учителька Марґарета, розуміють Олену, але вони і найлекше ломлять її саме тим, що вони вдови і розуміють своє гірке положенє. В „Царівні“ ми знову находимо ту пересічну буковинську інтелігенцию в особах гімназьяльного професора Івановича, його жінки і дітей, зовсім подібних до родини Лявфлера, далі професора Льордена, безхарактерного Орядина, кокетку — Румунку і Польку, доньку багатого адвоката, — одним словом ті самі нещасні обставини, що Наталку, подібно як Олену, трохи не спонукали вийти заміж за нелюбого Льордена — „мені, сказала вона тоді, ні на кого ждати, люде в моїх

Original from

UNIVERSITY OF ILLINOIS AT
URBANA-CHAMPAIGN

обставинах не ждуть.“ — І знову бачимо тут доброго духа Наталки в особі пані Марко, мабуть чи не тої самої учительки Маргарети, що в „Людині“.

Тому, що повість „Царівна“ цілим своїм тоном наскрізь лірична і не може служити для забави широкої публіки, то треба глядати в ній того, що авторку настроїло так лірично, треба звернути увагу на обставини життя Наталки. Мені приходить тут на думку порівняти хоч коротенько „Царівну“ з повістю Габріелі Райтер „Aus guter Familie,“ яка вийшла рівночасно з „Царівною“ і здобула собі широкий розголос, і з подібною що-до змісту повістю італійської письменки Неери н. з. „Тереса“, якої Кобилянська також не знала, коли писала свою повість. Німецька авторка описує докладно всю ту дорогу, по якій дівчина з „доброї родини“ Агата, що не мала щастя вийти замож, доходить до тяжкого положення старої панни. Родина Агати — се типова інтелігентна німецька родина, в котрій дівчині того не вільно робити, а се не випадає, а на третє що люде скажуть. Агата ліпша, як иньші дівчата; вона не кокетка, чутлива, чесна, права, добра, але не енергічна, без волі; вона вміє терпіти, але не вміє робити, не вміє висвободити ся. З неї могли би бути також „люде“, але обставини просто не дають їй розвинути ся, людська недотепність робить з неї тип старої панни на посьміховиско таким самим недотепа, та на жаль людям з добрим серцем і розумом.

Г. Райтер обжалувала „добру родину“, що ізза своєї вузкоглядности витворює такі нещасні Агати. Вийшла з сего повість тенденційна остільки, що треба-ж хоч частину щастя і нещастя чоловіка приписати і йому самому, а не скидати всего на обставини, — але всі німецькі критики повісти Габріелі Райтер, які доводило ся мені читати, признавали їй, що на описувані нею родинні і суспільні обставини, на вихованє і вузкоглядність, можна справедливо нарікати.

Зовсім подібну історію, як Г. Райтер, розповідає також італійська письменка Неера у своїй повісти „Тереса“. „Неволя — каже авторка про свою Тересу — давила її з усіх боків. Родинні звязи, звичаї, релігія, товариство, приклади, все накладало на неї свої кайдани. Вона бачила щастє здалека, але не могла його досягнути. Чи була вона свободна? Дівчина ніколи не є свободна, їй не позволяють навіть виявити свої терпіння. Вона мусіла все удавати иньшу або з любови до матерп, або зі страху перед

батьком, або в сорому перед сестрами.“ Се вже було потім, як Тереса стала просто жертвою родини: острого батька, хорої мами, пестія-брата і трох молодих сестер. Всі вони уладили Тересі таку неволю, що вона мусіла постаріти ся, не вийшовши замож. Неера не виповідає від себе ніяких довгих теорій — у неї йде оповідане так само просто і природно, як у І. Райтер, описуване жите показує нам погляд авторки на жіночу неволю — але й вона так само, як І. Райтер, все нещастє старих паннів скидає на обставини, в котрих мужчини очевидно мусять брати переважну пайку провини на себе.

Якось навіть дивно вражає подібність сих трох повістей: Царівни, З доброї родини і Тереси, хоч їх писали писательки трох націй. Так і видно, що ті писательки, пізнавши теоретично „жіночу справу“, старали ся доказати жіночу неволю прикладами з життя і очевидно із жіночого становища. Старі панни, звісно, були і давнійше на світі і не чути було їх наріканя, хоч і вони певно мали нераз причину до наріканя. Теперішні панни навчили ся не годити ся зі своєю долею і добивають ся права на „повне жите.“ Наталка розуміє се повне жите широко, бажає не тільки любови, але й освіти і праці для загалу, але її німецька й італіянська товаришка бажають передовсім права на любов,“ а що сего права обставини їм відмовляють, вони марнують ся і пропадають. На приклад Агата пересвідчена глибоко, що як небудь жила би за мужем, а все таки ліпше, як без чоловіка. Тим часом не треба мабуть нікого впевняти, що подружне жите, навіть при любови чоловіка і жінки, має нераз також багато свого горя, а не саме лише щастє. І тому бажанє за всяку ціну „права на любов“ і гістерія Агати з сеї причини вражають мужчин цілою наготою надмірної а силоміць придаленої змисловости.

Кобиланська у „Царівні“ так само приписала дуже багато нещастя Наталки обставинам. Родина Івановича, гімназьяльного професора, у якої жила Наталка, нічим не ліпша, а радше гірша від „доброї родини“ Агати, котрої батько був урядником, — а дуже подібна до родини Тереси. У свояків Наталки такі самі заскорувлі понятя і погляди, як у батьків Агати і Тереси. Наталка так само як Агата і Тереса не знає, куди подіти свою житєву енергію, — всі три бажають або вийти замож або займати ся чимсь, щось писати, чогось учити ся, взагалі щось творити, для чогось жити. Entweder ein Kind, oder ein Werk! — сказано ви-

разно в повісті Райтерівни. Наталка так само, як Агата і Тереса, ліпша як інші дівчата: вона добра, чесна, терпелива, чутлива, а претенсiональна хiба на стiлько, що возить ся зi своїми думками і чуттями і навіть записує їх собі, так як би Бог знав що таке незвичайне переживала, якби Бог знав як свiт завзяв ся кривдити її, коли поправді вона дуже часто сама видумує собі нещастє, маленьке звичайне в житю всіх людей лихо прибільшує і підносить до Бога руки, нарікаючи без розумної причини; але вона притім і справді багато терпить під вагою обставин, хоч є о стiлько енергiчнiйша від Агати та Тереси, що таки в саму пору вміє висвободити ся з неволі. І від того часу, як вона вже висвободила ся, як вона вже не була для нікого тягарем, а заробляла сама на себе, — чим і висше станула від Агати і Тереси — вона своїм романом зануджує читача. Все те вірно, що вона відчуває, і проте годі тут добачувати щось нове, незвичайне, якийсь героїзм. Наталці, що жадає для жінок повного життя, очевидно ніхто не сьміє відмовити і права на любов, але коли вона оповiдає нам свої любовні пригоди в сумiш зi своєю суспiльною дiяльностiю і дивує ся, що не все складає ся так гарно, як вона надiяла ся, то ми від себе дивуємо ся її великим вимогам. Наталка дуже займає ся своєю любовю, але проте, гадаю, не можна згодити ся з думкою д. Грушевського, що вона — казочна царiвна-сирiтка, що жде безрадно на принца; на мою думку Наталка всеж таки жiнка з розумом, що думає з самого початку і справді бажає чогось бiльше, як самого принца; се жiнка в нашiм житю і в лiтературi нова, нова не тим, що читає Нiцшого або що говорять часом патрiотичнi фрази, тiльки тим, що думає над своїм положенєм і жiнок — думає далеко бiльше, як Агата і Тереса; — се жiнка, що шукає виходу з неволі, що має висшi iдеали, задля котрих і терпить (iстория з письменською кар'єрою), що вкiнци здобуває ся на вiдвагу покинути свояків, хоч не є пригiтовлена до життя! Сими прикметами вона зовсiм не подiбна до царiвни-сирiтки з казки і вони не причiпленi до неї так механiчно, як її патрiотизм. Шо вона справді буває нераз невміру пасивна, дуже часто так як Агата і Тереса, так тут уже мабуть і нема чого дивувати ся. Її-ж нещастє саме те, що вона надто делiкатна в чутю, а через те і не вiдважна на стiльки, щоб iти до боротьби на кулаки. Через ту пасивнiсть її і повсталa повiсть а радше сей пам'ятник, в котрiм вона записувала свої чуття.

„Царівна“ се повість чутя і тут фабула не має великого значіння; можна се і те закинути їй. Авторка справді звернула більше уваги на обяви чутя, як на причини їх. Вона переказує ті чутя так, що ми віримо, що інакше й не можна було Наталці відчувати, але подвійним романом Наталки, колізіями, в які поставила її, позбавила її всеї авреолі мучениці, коли мала намір зробити з неї мученицю-героїну, взорець жінки. Руська Льорелай на перекір німецькій може сама потонути, плаваючи пошід скелею, на котрій сидить раз Циган Орядин, другий раз Хорват-Марко.

В повісти, як бачимо, є одна провідна гадка що верховодить иншим; містить ся вона в бажаню свободи і праці для жінок, в бажаню „вижити ся повним житєм“. Такого великого добра, звісно, бажати собі можна, та на жаль се вже справа не чисто жіноча, до такого добра не доходять і мужчини. За жіночу неволю можна винуватити суспільність або як хочете мужчин, але за те, що є на сьвітї не лиш Марки, але й Орядини, не можуть же відповідати мужчини: є такі самі не лише Марки але й Орядини — жінки. Тому то неволя Наталки в першій половині повісти займає нас а часто і переймає, але в другій, зложеній із усіх звисних любовних почувань, і то повторюваних та перемелюваних на різні способи, доля Наталки будить у читачу деякі сумніви. Се-ж не новина, що декотрі дівчата мучать ся, не знаючи, кого вибрати, чи Орядина чи Марка, бо часом і той і сей подобає ся. І те все не таке трагічне, як русалці-Наталці здаєть ся, се не щось спеціяльно жіноче, аби за те обжаловувати мужчин. Наталка зі своїм аристократизмом душі бажає самого естетичного на сьвітї, літає високо, фантазує — ну, і нічого дивного, що сїдає часом дуже низько. Нехай вона собі і „царівна“, але право на повне жите по її вподобі мусить вона так само собі здобувати, як здобувають мужчини. І тут уже справа не в збруї, яку ніби-то мужчини мають, а жінки не мають, бо їм не дають; тут просто треба особистої відваги. А того дуже часто не мають і мужчини. Врешті хто на сьвітї живе повним житєм?...

Отут ми починаємо вже зачіпати основну житєву філософію Наталки, чи то радше авторки. Та філософія складає ся з двох тез: одна загальніша, важна для всіх людей, се т. зв. аристократизм душі — висші люде (Übermenschen) Ніцшого. „Чому в нас так мало гордості і відпорної сили, так мало наклону до величи, так мало поривів до могутости?“ — нарікає в однім місци

Наталка, що любить ся в Ніцшім (381). А друга теза, се та, що містить ся в словах „еманципация жінок“. Після сих двох тез авторка судить жінок і мужчин. Вона тих мужчин не знає багато — ледви кілька моделів — вона і жінок не знає багато, але передумала багато і виробила собі ідеали мужчин і жінок. Авторка немов знала, що хтось може закинути її „Царівні“ мало життя, мало акції (звісна річ, що загал не має охоти чути називати також акцією), і ми не даром читаємо в повісті такі слова про Наталку: „Коли-б вона хотіла писати історію свого життя, то яка-ж була би то сумна і одностайна повість! Її життя то лише то, що вона перечула. Чи се може бути інтересне? Або то, що вона стільки тужила, стільки передумала! Ба! То не належить до офіційної історії жінки і не мало би жадної вартости. Під „історією жінки“ для „широкої публіки“ розуміє ся щось зовсім инше (374)“. — Нічого й казати, що від видуманих і відчуваних ідеалів до живого життя доволі далеко — і аристократів духа ще менше можна подібати, як аристократів з титулами та з грішми. Не здібала їх очевидно й авторка — і тому всі її аристократи духа, особливо мужчины — зовсім „не от міра сього“. Ще у жінок вона віднаходить велику масу чутя, цілий світ серця, чим і надає їм, сказати-б, серцевого аристократизму, але у мужчин глядає вона обидвох аристократизмів, розцвіту розуму і чутя — ну, і звісно, не знаходить, бо „висших людей“ по рецепті Ніцшого і Наталки нема. А коли-б і були де ті „висші люде“, то й на них можна би дивити ся з недовірем. Сеж були би панки з гаслом на устах: „ненавиджу глупу товпу“, панки, що відгороджують себе від сірої юрби, тим менше цікаві для людей, чим далше втікли від них.

Друга справа — се те бажане права на „повне життя“, особливо на любов. Я вже про се сказав свою думку передше; і сама авторка в инших своїх творах дає на се — може й несвідомо — виразнійшу відповідь, як у „Царівні“. Сю відповідь находимо у Природі і Некультурній, котрі так як „Людина“ і „Царівна“ споріднені між собою однаковим світоглядом. Коли взяти на увагу ті чотири твори (до тої групи можна зачислити також гумореску Він і вона і *Valse melancolique*), то ми бачимо виразно, як авторка, занявши ся раз справою жінок, доходила до щораз дальших висновків. По крику розпуки в „Людині“ наступила лірична аналіза в „Царівні“. І в Олені і в Наталки нема відваги до повного життя. Сей факт мабуть бачила і авторка,

і вона по „Люднї“ написала „Природу“ 1888 а по „Царівні“ — „Некультурну“ 1896, немов дві однакові відповіді на два однакові питання, — відповіді, правда, недокладні, але всеж — відповіді. Справа йде про повне житє, про потребу вижити ся. Повне житє, звісно, се не може бути ніщо иньше, як заспокоєнє всїх потреб духа і тіла. Дразлива се потроха справа і в наших товариствах особливо про потреби тіла виразно не говорить ся, але хоч не говорить ся, то проте нікому не прийде на думку перечити, що їх нема. А коли вони є, коли чуємо, що жіноцтво о заспокоєнє їх то голосно, то тихенько, здалека, допоминає ся, то було би несправедливо — бодай між дозрілими людьми — про них мовчати. Звісна річ, що чоловік живе не тільки хлібом, але і духом Божим. Та бо мало того, не тільки духом і хлібом — і Наталка хотіла чогось більше, мимо свого аристократизму душі. На ніщо не придасть ся чоловікови весь аристократизм його душі, коли він голодний. Не дають йому їсти, не може він чесно заробити, не має він щастя найти хліб, — значить на перекір всім прийнятим законам: кради! Принятих законів мають жінки більше, як мужчини. З деякими їм зовсім не вигідно, бо вони дуже обмежують їх особисте житє. Особливо незамужним приходить ся від тих законів терпіти, ждати, тужити і вянати, як зівяла Аґата в повісти „Aus guter Familie“ і Тереса Неери. І тут чим „ліпша родина“, тим більше оков, бо „некультурні“ вміють лекше обійти прийняті закони моральности Культурні-ж дівчата мусять перейти велику боротьбу, заким упорують ся гладко з прийнятими звичаями.

І ми в „Природі“ і „Некультурній“ бачимо саме культурну і некультурну жінку з їх потребами, що не обмежають ся на самим хлібі. Обі мають що їсти, одна може й за багато, друга саме стілько, аби не журити ся хлібом, і обі хотіли би „вижити ся“. На наші звісні товариські понятя треба було доволі відваги, аби написати для Русинів „Природу“, і я зовсім не дивую ся авторці, що вона держала сю новелю сім чи вісім літ дома, потім надрукувала її перше по німецьки, і аж опісля 1897 по руськи. Признаю ся до гріха, що бувши редактором „Буковини“ я з огляду на передилатників не мав відваги друкувати сю новелю у своїй часописи, хоч з артистичного боку вважав її дуже гарною.

Героїна „Природи“, донька адвоката в гірських містечку, хоч як каже сама авторка — була чутлива до хоробливости, то всеж таки кишла собі з чистого „плекання почувань і думок“,

— се-б то, скажу я від себе, з такого плекання, як у царівни Наталки. В ній занадто кипіло житє, щоби тільки думати. Але у всім иньшій вона була та сама Олена з „Людини“ і Наталка з „Царівни“, малярка з „Valse melancolique“ і дівчина з „Phantasia impromptu“ — всюди видно оден і той самий модель авторки, тільки раз у таких відносинах, другий раз в иньших; раз у них інстинкти придушені, другий раз проривають греблі, правда, що аж під впливом дикої сили природи і не менше дикого Гуцула. В новелі „Природа“ — все справді природа, разом з її ненаглядною красою і з її твердими законами. Описи гір прегарні, дикий і забобонний Гуцул побіч „Некультурної“ Гуцулки — се пара дуже інтересних образків одного рода, але що ми бачимо, коли порівняємо культурну доньку адвоката з некультурною Гуцулкою? Ся панна, що читає Толстого і Шевченка, подібна з всім з вигляду до аристократки духа Наталки, піддає ся природі тільки по довгій боротьбі з собою, зі своїм вихованєм, тільки тоді, коли вже не може думати. Вона не може ужити повного життя, тому що вона „культурна“.

А тимчасом „Некультурна“, зовсім не думаючи про „жіноче питанє“, уживає на свій лад повного життя так, що еманципантки можуть їй завидувати свободи і відваги. І через щож се? Чого-ж то приходить ся завидувати некультурній Гуцулці? Саме того, що вона некультурна; вона собі у своїм маленькім світі між горами Рунгом і Магурою жиє, як живуть божі птахи, і з тим їй добре, вона щаслива...

Як бачимо з того, теоретичний програмовий бік творів Кобилянської з жіночого життя доволі слабкий. Коли з становища „жіночої справи“ подивити ся на них, то можна довго про се і те перечити ся. Авторка поклала в них більшу вагу на любов, як на потребу хліба і соціальної свободи для жінок. Тимчасом саме ті соціальні відносини жінок заслужують на більшу увагу, ніж справа любови. Очевидна річ, авторка може, і справедливо, застерегти ся против такого пояснюваня її писань — вона-ж теоретично пояснила жіночу справу у своїм відчиті саме так, як поясняють її тепер і иньші жінки, недосказуючи багато, — але не може заборонити читачам доходити до таких висновків, до яких доводять її писаня. Коли-ж не звертати уваги на теоретичний бік сих писань — а нема справді причини вважати їх науковими розправами — тільки судити їх з артистичного боку, то „Природу“ і „Некуль-

турну“ можна сьміло назвати артистичними делікатними рисунками.

Якби доповненем до тих чотирох творів Кобилянської і завершенем низки праць з поля жіночого питання служить гарно обдуману й оригінально оброблену гумореску „Він і вона“ і „Valse melancolique“. В гуморесці представлений з легенька сьмішний бік жіночого питання а особливо аристократизму душі разом з філософом Ніцше, а у Valse melancolique жіночі типи, які доси займали уяву авторки, скристалізували ся в три жінки; одна з них простодушна доматорка, до котрої належить щастє; друга сентиментальна, зломана істота, котра гине, і третя дика, відважна натура, що не дбає про сьвіт так як Гуцулка. У всіх є однакове почутє гармонії і краси, так що вони справдешні три Грації, всі бажають повного життя, але шукають його на иньших дорогах. Авторка кладе великий наголос на те, що доматорці такі, як Марта, найлекше здобути щастє, очевидно в наших відносинах; і дуже жалує, що вдачі такі, як Софія, мусять загинати. В них стілько доброти, ніжності, гармонійности — і вони мусять гинути. І хто лишає ся побідником? Тиха доматорка, котру всі люблять, і „дика“ малярка, котрій всі дивують ся.

Я гадаю, що після Valse melancolique, новелі і з артистичного боку дуже цінної, авторка може сьміло ту сферу „жіночого питання“ покинути на так довгий час, поки придивить ся й иньшому житю та побачить і иньших моделів, чого їй з уваги на її дальший розвій дуже треба бажати.

В цілім тім циклі творів, крім гуморески і Вальса, вражають читача елементарною силою описи гірської природи. Таких чудових описів гір в нашій літературі ще не було. І вже як не за що иньше, то за ті описи належить ся Кобилянській велике признанє і подяка. І знов, як Valse melancolique можна вважати завершенем малюнків з жіночого сьвіта, так „Битву“, написану також після „Царівни“, можна назвати завершенем описів природи, які ми подибували в попередних творах. Ті оба твори свідчать рішучо про дозрілий талант. В „Битві“ описує ся звичайна історія, як зрубують праліс у горах, але проте се не є звичайна історія, се дійсна трагедія, повна такого щирого поетичного чутя і величі, що ми мусимо жалувати за погибшими смереками, як за хоробрими вояками, що лягли на полі битви Все на тім боєвищі живе, стогне, плаче і кровю підпливає, — вся природа, почавши від столітної смереки аж до здонтої трави та

роздавленої ягоди. „Битва“ остане ся в нашій літературі на довго взірцем описів природи.

Пора вже мені перейти до коротких нарисів Кобилянської. З них два: На полях і Рустикальний банк вказували би, що письменка відчуває потребу малювати й иньше житє, як у попередних творах, а то селянське житє. Поки що не ви́тко, що вона на тім поли вміє сказати щось нове, оба ті нариси з селянського житя подають факти темноти селян і кінчать ся знаним рефреном: „Світла! світла!“ Але, що правда, Кобилянська вміє описати ті факти новим способом. Бачимо се особливо на рисі „На полях“. Проста буденна пригода, як жид обдурив селянина, оповіджена тут з ріжними поетичними пригрітками, навіяна осіннім смутком і тугою, майже перетяжена всякими прикрасами, так що сама пригода ви́зирає з рису, як маленький корчик з осінніх піль. Інтересні́ший від самого селянина є жид Бенямін, що оглядає село, де доробив ся маєтку, якби свою власність, хоч рисунок його не викінчений.

В другім рисі, в „Рустикальнім банку“, є мова про лі́ци-тацию господарства заможного колись селянина. Се відгомін тої ру́їни селянських господарств, до якої причинив ся знаний львівський рустикальний банк. Рис коротенький, сіренький, але не без поези́ї.

Всі иньші нариси Кобилянської виглядають як ф́рагменти її більших творів; се колоски, що лишають ся на загоні по жнивах, або малярські рисунки до більших образів.

Phantasie impromptu — фантазія на тлі композиції Шопена, що зветь ся так само, має багато спільного з *Valse melancolique*. В ній ми бачимо первовзір тих двох натур, малярки і учительки музики, що виступають у *Valse melancolique*, звісно, лише нарисований і злучений в одній особі. Мелянхолія і дика непогамованість, безмежний смуток і безмежна відвага — се основні черти молоді́ї дівчини, якою уособила Кобилянська фантазію Шопена, стараючись перепо́вісти словами вражі́не музики, як се вона нераз пробує і в иньших творах.

Мати божа — се якась невиразна сонна фантазія на тему любови, туги за незнаним милим, чи за чимсь подібним. Я сеї фантазі́ї не розумію.

У сьв. Івана — коротенький вірний образок храму в Сучаві.

Час — гірський образок Гуцулки-матери, фаталістки, що рада би доньку видати за муж, а доньці тимчасом „не прийшов ще час“; — донька відважна, не боїть ся життя і людей і не хоче слухати матери. Вона — дуже подібна до „Некультурної“. Образок, на тлі гір, робить мило вражінє.

Жебрачка — дуже вірно схилені вражіння від одностайного „скомління“ жебрачки: „Змилуйтесь над нещасливою, а Бог заплатить вам!“ Ті оклики доводять артиста в сусідстві трохи не до розпущи, він біжить до жебрачки з наміром дати їй гроші, аби тільки забрала ся, аж тут вона дякує йому і каже, що за цілий день він перший „змилосердив ся“ над нею. Гарне милосерде! В коротенькім нарисі ціла скаля почувань.

Подібний другий образок хоч слабший називає ся Покора. В ній знов виступає артист, циганка і діти. Іде о поцілуй циганчати, що зробив велике вражінє на артиста. Такі нариси годі й переповісти, подібно, як ліричну поезію.

Аристократка — се очевидно аристократка духа, стара жінка, що зазнала колись добра, а на старість з великою гордістю терпіла нужду не дбаючи про нічию ласку, — звичайний улюблений авторкою тип.

Мужик — терпкий глум над Польками, що говорять багато про освіту і людяність, а називають хамом бідного вояка з зраченою ногою, що не може йти під такт музики і тим вражає польську делікатність. На слово „хам“ знайомий Русин покидає товариство сих Польок; за те дістає компліменти: То chłop, Jądrwigo. — Rusin, Wando.. Виходить, що в „хлопа Русина“ більше чутя, ніж у польських аристократок.

Поезії в прозі: Рожі і Акорди нагадують зовсім новітню манєру писання всяких декадентів — се малюнки словами — хоч у них лекше можна здогадати ся, чого авторка хоче, ніж у багатьох декадентів.

В сій книжці містимо нову фантазію Кобилянської п. з. „Поети“. Єсть се оборона поетів, написана оригінально і з безперечним талантом. Докладніший осуд сеї фантазії лишаю читачам.

Так от я й подав огляд усіх друкованих доси творів Кобилянської, котрими вона вже здобула собі заслужений розголос. Пишучи їх, авторка мала на думці певно те саме, що Наталка, котра у своїм дневнику записала раз: „Найбільше занимало мене жіноче питање. Ніхто не відчував так глибоко зависного нужден-

ного положення жінки, як я. Ніхто, здавалося мені, не думав стільки над рішенням його, як я. Мені снувалися преріжні думки по голові. Я бачила „жіноче питання“ майже при кожній нагоді, коли приходилося жінці терпіти. Тяжко, що перечитавши Дж. Стюарта Мілля я плакала. З тої пори я читала з подвійною пильністю. Свідомість моєї низької освіти давила і корила мене сильно. Я постановила собі будь-що-будь досягнути вищої освіти. Я була завзята, горда, честилюбива і не хотіла ні за що в світі бути тим „нічим“, о котрім говорив (молодий свояк) Муньо з такою погордою. Я не хотіла, щоб мені аж чоловік надав зміст і значіння. Рівночасно рішила я в будучності віддати ту здобуту освіту в користь загалу. В найглибшій глибині мого серця говорив якийсь голос „віддати жінкам“ (ст. 32). Нема сумніву, що тут не Наталка, тільки авторка пише про себе. І вона дотримала слова, здобула собі освіту і послужила руському жіноцтву як уміла.

В Кобилянської, яко письменки, вдача наскрізь поетична, повна мрій і туги, поважна, незвичайно вразлива на красу життя і природи і ще більше на грубості їх, іменно ті, що дотикаються безпомічної, самотньої жінки серед наших прикрих житєвих і товариських обставин; притім бистроумна, горда в добрім значінні сего слова, а в потребі і сьміла. Препишні ліричні, романтикою закрашені сцени ідуть в її творах сцен писаних реалістично, зовсім так, як се дієся і в житю. Велике читання, хоч правда головне в новіших творах чужих літератур, і багатство незвичайно глибоко передуманих рефлексій при великій масі ніжного чуття надає її творам, наприклад „Царівні“, характер психологічних студій. Незаможна і незамужна жінка, поневіряна обставинами, грубостями життя, сама безпомічна аж до розпущення, сей улюблений авторкою а так часто подибуваний у нашім житю тип, має в Кобилянській оборонницю, що може не знає дати добру раду, але цілим серцем відчуває недолю життя такої жінки. В обороні тих поневірених невинно істот Кобилянська добуває із арсеналу серця саму найвлучнішу зброю і побиває нею насмійливого противника. Її писання на свій спосіб доказують потребу допущення жінки до тих занять, в котрих вони могли би знайти ціль життя і прожиток на випадок незамужности, та потребу висвободження їх зпід влади диких звичаєвих законів.

З артистичного боку не „Царівна“, лише новелі Кобилянської мають більшу вартість, а в них особливо описи природи заслуговують на найбільшу увагу. В тих описах знати поета-лірика з великим васобом спостережень, чуття і артистичного смаку.

Тим всім Кобилянська віддала прислугу жіноцтву, руській літературі і народови і ми можемо їй тільки побажати дальших успіхів на вибраній дорозі.

9. XII. 1898.

Осип Маковей.

